

I. INLEIDING

„Steenkamp wordt na een succesvolle avond in De Lier door de voorzitter van de CDA-vergadering, de ARP-burgemeester Paats, volgens goed reformatorisch gebruik gevraagd de vergadering met gebed te besluiten. Ik zag Piet van kleur verschieten. Hier was volstrekt niet op gerekend. Een snelle suggestie mijnerzijds aan Piet om hardop het Onze Vader uit te spreken leek uitkomst te bieden. Het tempo waarin dit gebeurde was echter voor de reformatorische broeders zo hoog, dat het gezamenlijk opzeggen nogal de mist in ging. Bovendien stopte het katholieke deel, inclusief de voorspreker Steenkamp na de woorden „en leid ons niet in bekoring”. Een duidelijk kleiner deel van de vergadering vervolgde met „want van U is het Koninkrijk” . . .”

Aldus CDA-secretaris *mr. J. G. H. Krajenbrink* in zijn reactie op onze uitnodiging herinneringen aan het fusieproces van het CDA op schrift te stellen. Het voorval is typerend voor de culturele en religieuze klimaatsverschillen die zich de afgelopen jaren tussen de ARP, CHU en KVP hebben gemanifesteerd.

Het waren, zoals bekend, niet de enige barrières die overwonnen moesten worden, getuige bijvoorbeeld de politieke meningsverschillen, botsende ambities en de vraag naar de grondslag van de nieuwe partij. „Het CDA is tegen de verdrukking in tot stand gekomen”, schrijft *prof. dr. F. A. M. Alting von Geusau*. „Het is er niet gekomen vanwege de talloze rapporten en commissies; het CDA is ondanks dit alles tot stand gekomen. Het CDA is vooral het resultaat van de overtuiging en overtuigingskracht van enkelen – prof. dr. P. A. J. M. Steenkamp in het bijzonder – en het houvast dat zij gaven aan een grote groep kiezers op zoek naar een nieuwe identiteit.”

De onverwoestbare Steenkamp, taaie Piet, de rode professor: hij is in het hele proces van vitale betekenis geweest als bindende figuur. „Wij hadden hem als permanente factor in het CDA broodnodig temidden van de onderhandelende en conflicterende partijen”, aldus Krajenbrink, „al had ook hij stellig zijn gebreken”.

Maar Steenkamp was natuurlijk niet de enige. Op kritische momenten zijn er achter de schermen doorbraken bewerkstelligd die van even zo vitale betekenis zijn geweest. Vooral in de beginperiode is het een handjevol mensen geweest dat, zonodig tegen de stroom in, bleef geloven in het ideaal van een geloofwaardige christen-democratische

partij.

En niet te vergeten: de basis. Allereerst de kiezers die bij de raads- en statenverkiezingen van 1974 een keerpunt hebben bewerkstelligd in de ontwikkeling naar het CDA. Niet eens omdat de uitslag van deze verkiezingen op zichzelf zo florissant was. Het CDA stabiliseerde zich ten opzichte van de uitslag voor KVP, ARP en CHU bij de Kamer- verkiezingen van 1972 op ruim 30%. Maar men had bij de verkiezingen van 1974 op een forse teruggang gerekend vanwege alle problemen die zich hadden voorgedaan: discussie over de open partij en de vorming van het kabinet Den Uyl. Deze formatie heeft een zware slag toegebracht aan het proces van samenwerking en integratie. De KVP was ernstig gedemoraliseerd na de zware verkiezingsnederlaag van november 1972, de ARP was verlamd door interne twisten over de resultaten van de kabinetsformatie en de CHU was in de oppositie gemanooeuvreerd en stelde zich op tegenover het kabinet-Den Uyl. CDA-fractiemedewerker *J. P. van Rijswijk*: „Een zinvolle samenwerking tussen de drie partijen was vóór deze verkiezingen naar mijn mening illusoir geworden. Ik had, de ruïne overziende die na de formatie van 1973 was ontstaan, alle hoop op een spoedige integratie verloren.”

De kiezers van 1974 hebben het initiatief genomen en de politici op het Binnenhof tot de orde geroepen. Achteraf gezien zijn deze verkiezingen van zeer grote betekenis geweest. Het proces verloopt na 1974 allerminst rimpelloos; de basis, met acties als „wij horen bij elkaar” van de heer P. J. Rijpstra, heeft zich nog regelmatig laten horen. „Maar toch”, aldus Krajenbrink, „was de materiële beslissing gevallen. Het ging nu nog slechts om effectuering van een bestaande politieke wil en over het tempo waarin een en ander haar beslag zou kunnen krijgen.”

Dit boek, dat binnen de wetenschappelijke instituten van het CDA is samengesteld, wil proberen enkele hoofdmomenten in en impressies van de ontstaansgeschiedenis van het CDA in beeld te brengen. Het is ons niet te doen om een uitgebalanceerde geschiedschrijving, maar om een overzicht in grote lijnen voor een breed publiek. Een van de grootste problemen is immers het tegelijk beschrijven van de wijze waarop drie partijen (en verschillende stromingen binnen die partijen) hebben gereageerd op de vele gebeurtenissen. Het ontbreekt ons ook aan de mentale afstand ten opzichte van het hele CDA-gebeuren die daarvoor vereist is. De gebeurtenissen zijn bovendien van te recente

datum. Wij hopen dat deze uitgave aanleiding wordt voor een wetenschappelijk verantwoorde geschiedschrijving van de groei naar het CDA; daar is alle aanleiding voor bij een zo uniek fenomeen in onze politieke geschiedenis.

Wij willen een zogenaamd „document humain” presenteren, waarin het accent ligt op de vraag hoe enige tientallen betrokkenen, die de afgelopen jaren zowel aan de top als aan de basis de ontwikkelingen van nabij hebben meegemaakt, dit alles hebben beleefd. Daartoe zijn eind april 1980 84 personen schriftelijk door ons benaderd met het verzoek herinneringen aan de afgelopen jaren op schrift te stellen. In dit boek zijn de 52 reacties, die wij daarop ontvingen, aangevuld met documentatie uit andere bronnen, verwerkt in een zo getrouw mogelijk beeld van de ontwikkelingen. De motieven van de overige 32 om niet te reageren betreffen vooral gebrek aan tijd. Slechts een enkeling voelde er niet voor een bijdrage te leveren. Wij menen dat de selectie die daardoor heeft plaatsgevonden niet tot grove onevenwichtigheid heeft geleid. In een bijlage achterin dit boek zijn de namen vermeld van diegenen die zijn aangeschreven en diegenen die hebben gereageerd.

Waar geciteerd wordt uit zo'n terugblik is de naam van de betrokkene geursiveerd. De samenstellers zijn uiteraard verantwoordelijk voor de verwerking van de reacties en de selectie van citaten daaruit. Lang niet allen, die gereageerd hebben, worden geciteerd; zij hebben wel allen op indirecte wijze een belangrijke invloed gehad op de inhoud en de strekking van dit verhaal over de groei naar het CDA. Wij hebben bovendien enige interviews afgenomen, waarvan de weergave is opgenomen.

De opzet van het boek is een chronologische, onderbroken door enkele paragrafen, waarin dieper wordt ingegaan op een thema, zoals de samenwerking tussen de wetenschappelijke instituten, de jongeren, de vrouwen, aan de basis, rechtstreekse leden, Europa, het CDA-secretariaat.

Het eigenlijke proces van het totstandkomen van het CDA begint in 1967 en valt uiteen in drie perioden.

De eerste periode, *de formele contacten*, begint met de vorming van de „Groep van Achtien”, in april 1967 vlak na de verkiezingen van februari 1967. Het is een rumoerige periode: spijstemmers en christen-radicalen roeren zich. De PPR wordt opgericht, maar er is ook de Centrum-gespreksgroep in de CHU en het Democratisch Centrum

Nederland (DCN) in de KVP.

De tweede periode, *van contacten naar federatie*, begint in 1972 met het publiceren van de nota van de Contactraad „Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij”. In deze periode staan de grondslag-discussie en de gevolgen voor de samenwerking van de formatie van het kabinet-Den Uyl centraal.

Hierin vallen tevens de belangrijke besluiten over de pre-federatieve samenwerking vanaf juni 1973 en de federatie in april 1975.

De derde periode, *van federatie naar fusie*, loopt van begin 1976 na de beraden over de grondslag in Berg en Dal en Haaften tot aan de fusie op 11 oktober 1980. In deze periode valt de nadruk op de afronding van de grondslagdiscussie met het rapport van de commissie-Van Verschuer en het Program van Uitgangspunten van de commissie-Kremers, en voorts op de verhoudingen binnen de CDA-fractie en haar verhouding tot het kabinet-Van Agt. Dit boek sluiten wij af op 8 augustus 1980.

Toch kan een beschrijving van de groei naar het CDA niet beginnen in 1967. Dan starten weliswaar de besprekingen, maar er is al veel langer sprake van een bijzondere verhouding tussen protestanten en rooms-katholieken in de politiek; in feite al vanaf het moment dat zij zich politiek organiseerden, dus ruwweg vanaf 1880. Daarom moeten wij in het eerste hoofdstuk ingaan op de samenwerking (en de verwijdering) tussen protestanten onderling en tussen hen en de rooms-katholieken. Wij doen dat echter heel summier, omdat over deze periode van onze politieke geschiedenis al wèl uitvoerige geschiedschrijving bestaat. Dit hoofdstuk sluiten wij af met wat meer aandacht voor de jaren '60 die ook voor KVP, ARP en CHU stormachtig waren en waarin de drie partijen ontwikkelingen hebben doorgemaakt die gedurende het gehele fusieproces herkenbaar zijn gebleven.

In het laatste hoofdstuk, getiteld „De groei naar het CDA”, willen wij proberen een paar voorlopige indrukken over het fusieproces samen te vatten. Wat is door de jaren heen de kenmerkende opstelling geweest van KVP, ARP en CHU? Wat is de kracht geweest waardoor, ondanks alle tegenwind, het CDA er toch is gekomen?